

Ivan Marković

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Katedra za hrvatski standardni jezik Odsjeka za kroatistiku
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
ivan.markovic@yahoo.com

Još bilježaka o jeziku Ante Starčevića

Rad donosi nastavak bavljenja jezikom političara i pisca Ante Starčevića (1823–1896). Građom, metodom i naslovom slijedi prethodni rad Marković (2018). Analizira se nekoliko uočljivih, ponavljajućih odlika Starčevićeva jezika i utvrđuje da one Starčevićim suvremenicima vjerojatno nisu bile osobujne. To su (1) finalni i atributni veznik *za da*, (2) finalna konstrukcija *za* + infinitiv, (3) abesivni veznik *bez da*, (4) adverzativni i ekskluzivni veznik *van*, (5) komparativ sa sufiksom *-j-*. Ono što se pokazalo kao moguća Starčevićeva idiosinkratična odlika jest kauzalni veznik *za jer*.

I. Ovaj rad izvirio je ispod kabanice prethodnoga rada o jeziku Ante Starčevića – građom, metodom i naslovom (usp. Marković 2018). Budući da je ondje dan oveći pripremni uvod i okvir, ponovit ćemo samo ključno. Važan hrvatski političar i plodan pisac Ante Starčević (1823–1896) unatoč svemu što je napisao izmiče hrvatskoj filologiji već 120 godina. Točnije rečeno, na mutnu zaslonu hrvatskog filološkog radara upale se prigodno samo dvije točkice, jedna je Starčevićeva idiosinkratična ekavština, na kojoj je ustrajao od 1850. do smrti, druga je *osebujan* Starčevićev jezik, što god to bilo, o čemu je prozborio još suvremenik Mihovil Pavlinović, ali zapravo se nitko ozbiljno nije odvažio istražiti ono u čemu je taj jezik bio *osebujan*. Što je uopće o Starčevićevu jeziku filološki i retorički relevantno rečeno, navedeno je u prethodnome radu, pa se tomu nećemo vraćati, baš kao ni Starčevićевой jezičnoj biografiji, koja – ako ćemo pravo – i ne odudara mnogo od jezične biografije prosječnog hrvatskog devetnaestostoljetnog intelektualca prispjela iz provincije u Zagreb.

Naš naum bio je i sad je sljedeći. U većem korpusu Starčevićevih tekstova (v. *Vrela*) pronaći uočljive, ponavljajuće jezične odlike i pokušati im naći mjesto u hrvatskom književnom jeziku druge polovice 19. stoljeća, odnosno pokušati vidjeti i razumjeti koliko su one i jesu li uopće one Starčevićim suvremenicima bile *osebujne*. Izdvojili smo isprva bili tuce takvih odlika, dobrim dijelom sintaktičkih, za njih pet rekosmo da izrazito odskaču od onodobnog neutralnog hrvatskog (irealna kondicionalna rečenica sa *da* + *budem* + glagolski pridjev radni, anteriorna temporalna rečenica s veznicima *kon što* i *nakon što*, prijedložna skupina *u supor* + dativ, disjunktivno *ali* te futur sa *budem* + infinitiv), najzad nabacili nekoliko odlika Starčevićeva jezika koje zaslužuju biti istražene (v. Marković 2018). Nastavljamo gdje smo stali, u ovome radu razmotrit ćemo поближе nekoliko Starčevićevih veznika, jednu infinitivnu konstrukciju te komparaciju sa sufiksom *-j-* (v. § II.1–7).

Konačno, sve ovo zapravo su prilozni nenapisanoj gramatici realnog hrvatskog književnog jezika 19. stoljeća, u mnogočemu formativnoga razdoblja današnjega hrvatskoga, kojoj se gramatici – istražujući desetljećima odnose među filološkim školama i krugovima, jezične politike, gramatike, leksikografiju, grafijsko-ortografske odluke, pobjednike, poražene i kolateralne filološke žrtve – nismo dovoljno posvećivali.

II. Razmotrit ćemo поближе finalni i atributni veznik *za da* (v. §§ II.1–2), kauzalni veznik *za jer* (§ II.3), konstrukciju *za* + infinitiv (§ II.4), abesivni veznik *bez da* (§ II.5), adverzativni i ekskluzivni veznik *van* (§ II.6) te komparativni sufiks *-j-* za jednosložne pridjeve (§ II.7). Sva isticanja u primjerima podebljanim slovima naša su, kurzivi su oznaka izvornog isticanja.

II.1 Među Starčevićevim veznicima svojom se upadljivošću ističe finalni (namjerni) veznik *za da*, s načinom pisanja *za-da* (što kod klitika u 19. stoljeću nije ni najmanje neobično), na mjestu današnjega finalnoga *da*. Potvrđâ je toga veznika u istraženoj korpusu mnoštvo, kroz sva desetljeća Starčevićeva pisanja, evo samo odabranih desetak:

Čim se ove ceremonie dogotove, idu svi skupa u kèrčmu, **za da** štogod založe, da tako lakše dopru kući. (AS 1845: 142)

Razloge, s kojih to mislim, kao ne rečoslovac, ovde nemogu obširno navadjeti, nego ću samo nekoje kratko napomenuti, pa neka ih rečoslovci uzmu na gusto sito, **za da** nam odkažu, je li stoje, ali ne. (AS 1850 [1852: 229])

Poslednjega lipnja izvućem [*sic!*] se nekako iz Zagreba, **za da** se u čistu zraku oporavim. (AS 1854: XXXVI)

Za-da društvo blagoslovom postane, treba da svaki drug ponešto ima i u društvo donese: [...] (AS 1861c: 26)

I sbilja, dva sina Nikole Zrinskoga-Čakovačkoga odvućena u Beč **za da** tamo budu odgojena, izčeznuše bez da se zna kako i kamo. (AS 1866a: 13)

Samo po redu, sve treba razjasniti **za da** se štogod nepodkrade. (AS 1867b: 7)

Magjarsko društvo bude dovućeno, **za da** magjarski predstavlja u zagrebačkom kazalištu, ter za toga nisi drugo čuo, van kako je magjarski jezik junački i umiljat, [...] (AS 1870: 8)

Za-da me uzmognete poznati, treba da me čujete i prosudite. (AS 1871b: 2)

Kada se mir učini, neka vojnički častnici i vojnici »naši« ostanu u svojih čistih i dostojanstvih, **za-da** nebudu prisiljeni postati seljani, i neka im se za daljni obstanak providi. (AS 1876: 70)

Kad ga u grobu nameste, metnu mu u verh glave križ i navale kamenčinu, **za-da** kažu, nedojde vukodlak sisati ga. (AS 1876: 103)

Jer društvo se nije sastalo **za-da** troši, nego **za-da** dobije, ter dok nije dobitka, nije ni društva. (AS 1879, I: 163)

Jer ja sam i upravo došao, i ostati ću ovde duglje vremena, **za-da** me naučite kako ću brijati Stekliše i turske i druge. (AS 1879, II: 85)

Gramatike druge polovice 19. stoljeća ne bilježe veznik *za da*, imaju samo finalno *da* i ostale očekivane – *nebi li* (Tkalčević 1859: 130; 1873: 183), *eda*, *kako*, *li*, *neka* (Maretić 1899: 540). Finalno *za da* kao inačicu *da* nema ni Musić (1900). Babukić je zanimljiv jer premda finalnoga *za da* nema, imamo u njega na neočekivanu mjestu ove primjere (1854: 25):

moja mila i predraga majko, **za da** te tako *uzmojbudem* ljubiti za sve vieke na nebesih

Ah neka se tvoje oči nigda nesvèrnu s biljegah njegovieh (Isukèrstovieh) ranah, **za da** se *uzmojbudeš* svedj spominjati, kako si obilno zadovoljenje od njega primio za naše griehe.

Riječ je o primjerima dubrovačke fonološke lenicije [tj], odnosno [ć] → [j], *uzmoć* → *uzmoj*, koje je Babukić pronašao u molitvenoj knjizi *Duh kèrstjanski* (Beč, 1844, str. 63, 70).

Računalna pretraga nekoliko knjiga različitih godišta stenografskih saborskih dnevnika (SD 1861 [1862]; 1865–1867; 1872–1875; 1884–1887) brzo urađa plodom i pokazuje da se u drugoj polovici 19. stoljeća finalno *za da* relativno lako pronalazi u govorima različitih govornika te u zapisnicima. Evo tek odabranih primjera:

[...] te da se čim prije ovrši namještenje banovo, **za da** dobijemo čim prije ustavnu glavu zemlje. (Josip Brigljević, SD 1861 [1862: 3])

[...] stoga sam i ja istoga mnienja, da se ovaj velevažni predmet, jer sadržaje uvredu ustavnog života, **za da** ga uzmognemo razborito riešiti, u odsjeke predade. (Miroslav Kraljević, 1861 [1862: 92])

Za da se i ovo za narodni naš život i razvitak prevažno pitanje dostojanstvu naroda našega primierno što prije riešiti uzmogne predlažem Vam gospodo [...] (Mirko Bogović, SD 1861 [1862]: 144)

To je bio razlog, da sam ja rekao, da nam valja svakako s našim državo-pravnim položajem na čistom biti, **za da** braća Dalmatinci vide, da li što na nas prenieti mogu. (Jovan Živković, SD 1865–1867: 179)

[...] da se svaka stvar, prije negoli se o njoj glasuje, mora pročitati, **za da** se zna, o čem se glasuje; [...] (Avelin Čepulić, SD 1865–1867: 256)

[...] da imamo obaviti izbore zastupnikah na zajednički sabor, **za da** se i ona kuća može sastaviti koja je pozvana, da zajednički s nami vieća o potrebah zemlje [...] (Jovan Živković, SD 1872–1875: 50)

Za da motiviram moj predlog, osvrnuti mi se je na motive predloga na dnevnom redu stojećega. (Julio Krcivoj, SD 1872–1875: 102)

Za da odmah uzmogemo pristupiti k radu imenujem najprije za privremene bilježnike gg. Stekovića, Lončarića, Barlovića, Popovića i Dedovića i molim ih, da izvole zauzeti mjesta. (Ljudevit Vukotinić, SD 1884–1887: 1)

Kada se kaže: jedan i kada se kaže: vlada je ustrojila izborne kotare, **za da** ima u činovnicih većinu, onda ja ne mogu predmjevati singulara, [...] (Josip Žuvić, SD 1884–1887: 554)

Stoga nije toliko zanimljivo to što veznik *za da* devetnaestostoljetne gramatike ne spominju, ako ga i imaju u svojoj građi kao što ga ima Babukić – i danas su gramatike iz ovih ili onih razloga često neosjetljive na realnu praksu – već je zanimljivije to što ga u svojim savjetnicima ne spominju ni Rožić (1913: s. v. *za*) ni Maretić (1924: s. v. *za*), ako pretpostavimo da je *za da* moglo nastati kao kalk njemačkoga finalnoga *um ... zu* (+ infinitiv). Zaključno, nipošto ne možemo reći da je finalno *za da* odlika samo Starčevićeva jezika, eventualno bi se nekom budućom statističkom analizom mogao potvrditi osjećaj da je čestotnost toga veznika u Starčevića bila neobično visoka.

II.2 Za razliku od finalnoga (namjernoga) *za da*, koje u Starčevića nalazimo jako često (usp. § II.1), atributno *za da* u Starčevića je rijetko i, rekli bismo, drugotno, izvedeno iz finalnoga.¹ Potvrda za nj u istraženome korpusu Starčevićevih tekstova pronašli smo možda pet. Da je ono moglo biti sekundarno, pokazuje primjer sa značenjski zališnom skupinom *iz razloga*:

Ova vojska biaše sigurna za dobitje tako, da predlog, udariti pod noć, bude zabačen **iz razloga, za da** ni jedan Turčin neuteče, što bi možda u mraku mogao. (AS 1876: 30)

Naime bez te skupine zavisna bi surečenica bila finalna, s njome postaje atributnom, a *razlog* njezinim antecedentom. Kao atributni veznik *za da* funkcionira u ovim primjerima:

Neima **spomenika** domaćega i u domaćem jeziku, **za da** se pozna narodno ime i narodni jezik onoga pučanstva. (AS 1867b: 11)

[...] da se je, eto, u poldrug vek Hervatom pet putah pokazala **prilika za-da** se oslobode; [...] (AS 1870: 31)

Sabor pristade na to, i izabra nov **odbor za-da** to obavi i da predloži osnovu koja se bolje slaže sa novim položajem republike, i sa stanjem duhovah. (AS 1889: 34)

Koliko su takve rečenice rijetke u Starčevića, rijetke su i u saborskim dnevnicima, ali ima ih, prema tomu ni takva služba veznika *za da* ne bi bila osebnost samo Starčevićeva jezika, ali u cjelini devetnaestostoljetnoga hrvatskoga – koliko se na temelju ograničena istražena korpusa može utvrditi – ipak je ratritetna. Evo dvaju primjera:

Molba Luke Cvitkovića odpuštenog c. k. poručnika pukovnije ličke, **za da** vis. sabor izposluje mu povratak krivično oduzete mu službe. (*Zapisnik*, SD 1865–1867: 172)

Ne tako glede drugih pitanja, jer mi nije odgovoreno, da su bile preduzete sve **mjere, za da** se zakonu izbornoga reda na Rieci zadovolji, i zato ne mogu ni ja zadovoljan biti s odgovorom. (Andrija Valušnić, SD 1884–1887: 295)

II.3 Ako je atributna služba veznika *za da* izvedena, drugotna (usp. § II.2), isto vjerojatno možemo kazati za sasvim neobičan kauzalni (uzročni) veznik *za jer*, s načinom pisanja *za-jer* (isto kao *za-da*, usp. § II.1), kojemu smo u Starčevića našli ove dvije potvrde:

¹ O atributnim surečenicama s veznikom *da* u suvremenome hrvatskom v. npr. Silić – Pranjaković (2005: 352–353), s prototipnim primjerima **Odluka da se ide na izbore mnogima se nije svidjela** ili **Složili smo se s mišljenjem da treba pokušati ponovo**.

Evo, po mojemu sudu, u svojemu najglavniemu govoru, 25. sečnja 1866. tuži se g. biskup Strosmajer na Fessiera, **za-jer** on nenajde i nenapomenu u povesti Ungarie, da su Hervati Habsburga Ferdinanda I. izabrali za svoga kralja. (AS 1870: 38)

On obsudi na smert osam vojvoda, nazočnih šest i pogubi, **za-jer** od oluje nemogaše poslie boja mertvace pokopati; [...] (AS 1876:8)

Računalno smo pretražili šest knjiga saborskih dnevnika (SD 1861 [1862]; 1865–1867; 1868–1871; 1872–1875; 1878–1881 [1903]; 1884–1887), što je šest-sedam tisuća stranica teksta. Nismo pronašli nijednu potvrdu veznika *za jer*. Stoga s velikom vjerojatnošću možemo reći da je taj veznik Starčevićev hapaks. Da je frekventniji, mogao bi poslužiti u forenzici anonimnih Starčevićevih tekstova, kojih je jako mnogo,² ovako ostaje na razini kurioziteta.

II.4 Budući da smo dosad imali posla sa svezama prijedloga *za* (usp. §§ II.1–3) te s finalnim, namjernim značenjem (usp. § II.1), nemoguće je uz Starčevićev jezik ne spomenuti konstrukciju *za* + infinitiv. Ona je itekako primijećena (v. Jurišić 1943: 552; Bratulić 1995: 483), naime zbog čestotnosti u Starčevića teško da je mogla biti previđena. Sve što njezinim ponovnim spominjanjem želimo jest podsjetiti na njezinu žilavost unatoč jezičnim savjetnicima koji se s njome istjeruju barem od Rožića (1913: s. v. *za*) i Maretića (1924: s. v. *za*) eda bi joj HJS (1999: 248) na neki način vratio pravo građanstva. No za razliku od HJS-a, koji ju smatra »izrazito ekspresivnom«, ističemo da njezina čestotnost ukazuje na njezinu potpunu neutralnost u okviru Starčevićeva jezika i tako se prema njoj valja odnositi, nipošto kao prema nečemu što »slovničari smatraju pogrešnim« (Jurišić 1943: 555) ili što »u biranijemu i nenjegovanijemu književnom jeziku treba zamjenjivati kojom od spomenutih zamjena« (HJS 1999: 248). U Starčevića se ta konstrukcija javlja kontinuirano i plodno kroz pet desetljeća njegova pisanja i ima značenje koje se veoma lako može povezati sa značenjem namjere ili namjene (usp. § II.1). Nećemo propustiti prigodu da s više primjera pokažemo njezinu protežnost:

Za neučiniti si tu sramotu (?) mladoženja donese na večer **za** zalog **odkupiti**, što je od potrebe, [...] (AS 1845: 147)

[...] da se hoće više vremena i štijenja, **za moći** razmèrsiti našu sgodovnicu tako, da se uzmogne Krešimir Velikom prozvati, [...] (AS 1851a: 654)

[...] **za oteti** ovaj grad od 1000 braniteljah, koliko bi se htèlo vojske? (AS 1853: 695)

[...] – onda bivše razpadanje Austrie postade samo bolestju koja se lahko izlečiti mogaše, i koju **za izlečiti** uz našega zakonita vladara svakolika Europa biaše [...] (AS 1861c: 20)

Za neponavljati, ja bih nemalo ovako govorio i onda kada bi Austrii zapretila pogibelj od Italie. (AS 1866a: 20)

Drugi je način, **za dokazati** to rodbinstvo taj: [...] (AS 1867b: 9)

Nego **za dobiti** to mesto, morao si pokazati mnogo i velikih zaslugah, i to ne za narod ni za slobodu. (AS 1870: 2)

Za iskoreniti hervatštinu bilo švabštinom, bilo talianštinom, Austria je uvela u sve javne posle, i drži se u njih nemački ili talianski jezik, [...] (AS 1871a: 1)

Kad bi se razbojnici vratili s mastnim plenom, satnik, **za pokazati se** izveršiteljem naredbah i **za obseniti** Mletčane, zatvarao bi Uskokom vrata pred nosom, [...] (AS 1876: 46)

Za odbiti taj težki udarac, **za pokazati** da narod mari za našu akademiu, zapovedismo pouzdanikom našim, [...] (AS 1879, I: 164)

[...] da, **za ići** posao van tražiti, hoće se razmerno mnogo novca, a toga nije; [...] (AS 1888: 9)

Samo velika gojitba prikladna je **za priradjivat** žito i blago u veliko, [...] (AS 1890: 4)

II.5 Kao što je konstrukcija *za* + infinitiv omiljena jezičnosavjetnička tema već duže od stoljeća (usp. § II.4), tako je to isto s abesivnim veznikom *bez da*, koji se može parafrazirati sa *a ne*, odnosno sa *a da ne*. Rožić je savjetovao ovako (1913: s. v. *bez da*):

² Bibliografija Ante Starčevića dostupna je u Jelčića (1995) te – osobito vrijedna i detaljna – u Jurišića (1943).

bez da je germanizam; na pr. *bez da* je vidio (ohne zu sehen) to treba reći: *a da* nije (ni) vidio

Maretić ovako (1924: s. v. *bez da*):

bez da ohne zu, ne valja, na pr. dobio sam, bez da sam molio; bolje: a nijesam molio ili: premda nijesam molio.

Ništa se u savjetu posebno nije promijenilo do danas, pa HJS savjetuje ovako (1999: 179, 385):

U hrvatskome je jeziku pogrešno doslovno prevoditi njemačku prijedložnu konstrukciju *ohne zu* (fr. *sans que*) – *bez da* koja znači odsutnost onoga što se zavisnom rečenicom kazuje: **Progovorio je bez da ga je itko pitao* → *Progovorio je a da ga nitko nije pitao/bez pitanja/premda neupitan*.

bez da → *a da* (ne), *premda*, *bez*; Došao je *bez da* ga je itko pozvao → Došao je *a da* ga nitko nije pozvao / *premda* nepozvan / *bez* poziva

Vratimo li se u sredinu 19. stoljeća, Babukić je, kojemu se rani utjecaj njemačkoga na mlađahni hrvatski u nastajanju odvijao pred očima, konstrukciju opisao kod glagolskih priloga, »prelaznika«, i to relativno snošljivo (1854: 416):

Prelaznici sadašnjega i prošloga vremena upotrebljuju se i ondč, gdje **naši novi pisci** nčmački oblik »*ohne zu*« sa »*bez da*« prevode, n. p. *nehoteći* (= ohne zu wollen), *nesagrčšivši* (= ohne gesündigt zu haben)

No već Tkalcčević govori o »izkvarenom naćinu pisanja [...] na nčmaćku«, takodčer uz participe (1859: 142; 1873: 192):

U izkvarenom se naćinu pisanja uzima: *bez da*, što je na nčmaćku; mčsto toga metje se ili prislov g. ili izreka sa *da ne*; n. p. *Otidjemo svaki u svoju sobu spavat, neprogovor[i]vši jedan s drugim ni reći*, ili: *da neprogovori*, nipošto *bez da progovori*. (Vuk.)

Bilo komu pravo ili krivo, Starčević je itekako bio među Babukićevim »novim piscima« koji su *bez da* rabili nemilice, evo tek rukovet odabranih primjera kroz više desetljeća:

Otac, koj ima sina za ženitbu š njime još prie dvč, tri godine *zamčri* dčvojk, **bez da** bi to njoj u uši došlo. (AS 1845: 140)

Naš jezik, **bez da** se razumljivost uvredi, moče se mnogo polepšati, t. j. uhu slušatelja ugodniim učiniti. (AS 1851c: 695)

[...] narod hervatski veruje **baz-da** [*sic!*] mu itko kače, da je providnost [...] (AS 1861c: 16)

Gospodo, bez obzira na pravnu nišetnost, ja bih se stidio budi s kime, i dogovarati o tretjemu, **bez da** onaj tretji svoju slobodnu volju, svoju pred pravom valjanu izjavu o predmetu ugovaranja oćituje. (AS 1866a: 7)

Ta prava, **bez da** biaše dužna, Rusia priznade i do danas ona njih nije nijedno pogazila nijedno ni povredila. (AS 1866a: 16)

Koji poznavahu današnjega biškupa djakovačkoga, **bez-da** njega i **bez-da** se na njega hvališe, zvahu ga Jozom Strosmajerom. (AS 1870: 1)

Tako, dakle, što tudjinac jedva poželiti usudio se, to učini izmet Hervatske proti Hervatskoj, i to **bez-da** ga itko, **bez-da** ga išto od izdaje odbiti mogaše. (AS 1870: 58)

Ali kerstjani, **bez da** pokazaše od toga boga kakovo dobroćinstvo, [...] (AS 1876: 20)

A danas, **bez-da** smo se mi Stekliši brojem ojaćili; **bez-da** primamo medju nas Uskoke; **bez-da** marimo ako tko na nas skoći; **bez-da** smo opazili potrebu ili korist po domovinu da od našeg programa ikoliko odstupimo: [...] (AS 1879, I: 11)

Dakle oni uzimlju devojke **bez-da** se s njimi venćaju, pa eto nezakonite detce bar za vreme, i stalno ako momak ostavi žensku. (AS 1888: 15)

Sve one promene vlasnićva obavljaju se bez izaslanikah, [...] **bez-da** bivši ili novi vlasnik tomu prenosu žertvuje budi samo jednu uru svoje obićne radnje: [...] (AS 1890: 7)

Ostalo nam je još reći koliko je veznik *bez da* bio čest u saborskim govorima. Dovoljno je otvoriti bilo koju knjigu devetnaestostoljetnih saborskih stenografskih dnevnika (SD 1861 [1862]; 1865–1867; 1868–1871; 1872–1875; 1878–1881 [1903]; 1884–1887) eda bi se pretragom uvidjelo da je taj veznik ondje izrazito čest, nekoliko sekundi dovoljno je za desetine potvrda. Sve u svemu, Starčevićovo *bez da* među suvremenicima ni po čemu ne bi bila osebujnost, Starčević je bio tek jedan od mnogih koji su taj veznik uvodili u hrvatski jezik i tako sljedećih 150 godina dali posla istrebljivačima kalkova.

II.6 Odsutnost i izuzimanje koji su srži veznika *bez da* (usp. § II.5) vode nas do riječi *van* (zašto zasad *riječ*, a ne *prijedlog*, v. dalje), koja se u Starčevića upadljivo često javlja ondje gdje danas očekujemo prijedlog *osim*, i to upravo onda kad se današnje *osim* vezuje sa zavisnim veznicima u složene veznike. U suvremenome jeziku Silić – Pranjković takvu mogućnost prepoznaju kod prijedlogâ *osim* i *mjesto, umjesto, namjesto* (2005: 216):

Neće se odazvati **osim ako** ga prisile.
Mjesto da uče, oni se igraju.

Ne i kod prijedloga *izvan, van*, za koji dobro primjećuju da osim temeljnoga značenja izvanmjesnosti (npr. *izvan grada*) može značiti »i izuzimanje, u starijim tekstovima nešto češće nego u novijima, npr. *Sve izvan toga suviše je*« (2005: 208). Zanimljivo, Maretić je u prvom izdanju svoje gramatike mogućnost vezivanja s rečenicom prepoznao također kod prijedloga *mjesto* i *osim* (1899: 487), potom u drugome njima pridodao i *van* (1931: 453):

Prijedlozi *mjesto, osim, van* mogu se nalaziti pred rečenicama koje se počinju riječima *ako, da, što*, kako je u primjerima: [...] nikuda ni maći, *van što* se idāše praznikom u crkvu. Š. 2, 129, ni crkvenjak ga se više ne seća, *van ako* mu se koji put u san prividne. 2, 157.

Tkalčević *van, izvan* nije naveo među genitivnim prijedlozima, a s *osim* upućuje na *krom* (1859: 47–54; 1873: 123–129). Da mu nije među prijedlozima, možda se zapravo dade objasniti stanjem kakvo nalazimo u Starčevića. Naime u Starčevića je *van* zapravo veznik koji objedinjuje značenje današnjeg adverbativnog (suprotnog) *nego* te značenje izuzimajućeg *osim* (koje se iščitava u Maretićevim primjerima), tj. upravo onako kako opisuje ARj (s. v. *van*) pod značenjem (c), nakon adverbijalnoga (a) i prepozicijskoga (b) *van*. Adverbativno *nego* traži nijekanje ispred sebe, niječnu rečenicu koju će korigirati, dakle *ne ... nego*. Pregnantan opis suvremenoga stanja dali su Silić – Pranjković (2005: 326): *Nije došao Ivan, nego Petar*, s pretpostavljenom elipsom zajedničkoga glagola – *Nije došao Ivan, nego (je došao) Petar*. Elipsa je važna jer se u realnim kontekstualiziranim rečenicama mnogošta ispušta, što kod adverbativnosti jako dolazi do izražaja. Premda je podjela dvaju značenja donekle umjetna jer ona se isprepliću i nerijetko ih je moguće uzajamno parafrazirati, možemo slijedeći ARj (s. v. *van*) ponajprije adverbativno značenje u Starčevićevim primjerima tražiti ondje gdje *van* vezuje infinitive, prijedložne izraze, imenske oblike u nominativu (dakle ne genitivu kako bi kod prijedloga bilo):

Tu razpravu o Hrvatih i Srbih složih za nekoliko tjedana tako, da mi drugo nebiaše potrebno, **van sravnati** moje, iz različitih drugotnih knjigah izcerpljene reči o onih stvarih, o kojih pisah, s pravima izvorī, pa spis urediti i izdati. [...] Ali nemogavši u Zagrebu većinu onih knjigah naći, neosta mi druga, **van sav posao ostaviti**, [...] (AS 1854: XXXV)
Ništa **van prekrīžiti se**, pak one hudobe sekirom u glavu, za-da netruju zrak božji. (AS 1879, I: 21)
[...] neće da popuste od svojih sanjariah, od nekakovih pravah zastarilih do kojih nitko praktičan nederži ništa, od nekakovih zaprašenh papirinah, koje nisu **van za vatru**? (AS 1879, I: 61)
[...] ja mogu čitati različne jezike, i nemački, znam bo da jezik barbarski nemože biti **van barbarski**. (AS 1879, I: VIII)

Ako-li Stekliši dobiju vlast u šake, celo godišće nebude **van ujedno žega i led**: čovek će se na jednoj strani peći, na drugoj merzniti, [...] (AS 1879, II: 96)
Nego neimadoh drugo raditi, **van slušati** njegovo izvješće. (AS 1879, II: 15)

Takvo značenje pridružujemo i ovom neobičnom primjeru:

Jeste-li pročitali »Hervata?« – Da što **van jesam**. (AS 1879, I: 50)

Značenje pak koje preteže značenju današnjeg izuzimajućeg *osim* uočavamo ondje gdje se *van* vezuje sa surečenicama s veznicima *što, da, ako, kako, kada, koji*. U njima također ispred *van* dolazi negacija:

Mi nikad nismo ništa imali s Vrazom, **van što** smo ga sažaljivali u bolesti njegovoj, i što danas za njime žalimo; [...] (AS 1851a: 653)

Magjarsko društvo bude dovučeno, za da magjarski predstavlja u zagrebačkom kazalištu, ter za toga nisi drugo čuo, **van kako** je magjarski jezik junački i umiljat, [...] (AS 1870: 8)

[...] ta izreka bila bi prilično teška uvreda čoveku koj neljubi **van da** od svakoga sluša samo hvalu. (AS 1870: 23)

Ako se čovek pokvaren radja, rimski zakon i sud, kratkovidni kako biau, nemogahu ga za zločin pedepsati drugačie **van ako** ga pedepsaju i zato što je n. p. šepav ili slep rodjen. (AS 1876: 19)

Ni to nesmi bivati **van kada** se pojedinac poboji da bi svojim znanjem u bogibel metnuo našu svetu stvar. (AS 1879, I: 73)

Kako da se potužim na Našince X.? Nikako drugačie **van da** vam kažem sve što je i kako bilo. (AS 1879, I: 131)

Jer mi nismo dužni raditi **van što** sami hoćemo, [...] (AS 1879, II: 3)

A Stekliši uče da netreba verovati **van što** je gotova istina i dade se pipati; [...] (AS 1879, II: 9)

Gospoda neimaju **van što** dobiju od negospode. (AS 1879, II: 62)

Tko praktičan može tražiti drugo **van što** može dobiti? Kojim putem tražiti, **van kojim** može dobiti? (AS 1879, II: 68)

Nije druga **van da** idemo svi k vami u školu. (AS 1879, II: 131)

Što se tiče *osim*, ono u Starčevića dolazi u službama koje u jeziku imamo i danas – prvo, kao prijedlog s genitivom, što mu je, čini se, najčešća služba:

Osim tih točakah sve ostalo vredi koliko pećnjaci, u sgradi koja se ruši. (AS 1879, I: 10)

Herdji je šanjaria sve, **osim njezina terbuha**. (AS 1879, I: 61)

Jer **osim Židovah i eto Hervatah**, nitko nekroji narodnost po veri, [...] (AS 1879, I: 84)

– drugo, vezujući nesklonjive skupine:

A da nebiste mogli tudjim novcem papir merčiti: **osim u naših kesah i u stanovitih kutih**, tko bi, gde bi o vami što znao? (AS 1879, I: 97)

[...] kažite nam čemu, kojoj sverhi rabite to sredstvo **osim za napuniti** vaše terbuhe? (AS 1879, I: 112)

Drugovati nedopustismo im s nikim, **osim s praktičnimi ljudi**. (AS 1879, II: 139)

– treće, vezujući druge veznike, primjerice *što, ako, kada*:

Ali mi ga neimamo, **osim što** nam od dana do dana davaju otčinsko i materinsko ravnateljstvo ravnateljstva. (AS 1879, I: 40)

Tako bude i kod Turakah, malo po malo, **osim ako** prie vremena odtegnu pete. (AS 1879, II: 21)

To je reč božja, s kojom sklada takojer izkustvo, **osim kada** se govori o Steklišah. (AS 1879, II: 58)

Pogledajmo još kako su *van* i njegove sveze rabili saborski govornici. Odabrali smo SD (1865–1867) i u neakvih tristotinjak stranica pronašli desetak potvrda u petorice govornika. One se posve podudaraju sa Starčevićevim konstrukcijama:

[...] onomu govorniku, koji slobode valjda nikad drugčije nije branio **van pustim govorom**, [...] (Ivan Perkovac, SD 1865–1867: 94)

[...] da ona nikako i nikada neće Dalmacije sebi osjegurati, **van ako** ju sduži sa zemljom, koja je voljna i sposobna braniti ju. (Ivan Perkovac, SD 1865–1867: 96)

[...] ovo pleme nijedan Slavjanin nemože smatrati **van kao** veliku zapreku svoga razvitka. (Napoleon Špun, SD 1865–1867: 138)

[...] da ovakova argumentacija nemože imati nikakve druge namjere, **van** uprav **osvedočivati** timi razlazi [*sic!*] masu, koja neima vlastita suda; [...] (Napoleon Špun, SD 1865–1867: 139)

[...] ne može se a i nesmie izvesti iz nikuda **van iz ugovora** sklopljena na saboru u Cetinu god. 1527. [...] (Dragutin Akurti, SD 1865–1867: 140)

[...] ako on to tako razumie, da je danas izrekao, to moarm tomu protusloviti, **van ako** se to ima tako razumjeti, da se stvar ima uzeti kao fait accompli. (Lavoslav Šram, SD 1865–1867: 161)

Dakle vidimo, da s tim saveznikom nećemo ništa izvojevati **van uz uvjet** smrti naše, [...] (Josip Vranyczany, SD 1865–1867: 236)

Ključ za ustanovu političkoga prava na ovom novom pojmu, koji je zavladao dandanas u cijeloj Europi, ne može biti drugi, **van kolikoća** plaćanja poreza: [...] (Napoleon Špun, SD 1865–1867: 296)

S toga, kad bi se uzeli za primjer strogo englezki odnošaji, nebi se moglo drugačije, **van** još više **stegnuti** aristokraciju, [...] (Napoleon Špun, SD 1865–1867: 297)

Iz ovoga stanovišta ako polazimo, mislim, da neimamo prigovarati alinei *b* ovog §., **van ako** bi rekli, da je broj onda neizvjestan. (Josip Vranyczany, SD 1865–1867: 297)

Sve u svemu, veznik *van* nije osebujna odlika Starčevićeva jezika, u drugoj polovici 19. stoljeća on je imao svoju realnu uporabu i tako ga iz današnjeg očišta valja razumijevati.

II.7 Nakon sintaktičkih (usp. §§ II.1–6) za kraj ćemo razmotriti jednu morfološku odliku Starčevićeva jezika, koja svoje pipke pruža i prema fonetici i posredno prema sintaksi veznika *nego*. To je Starčevićev komparativ jednosložnih pridjeva i priloga sa slijedom [č, ž, š, r] + [j].³ Svedeno na bitno: Starčević u komparativu iza korijenskih [č, ž, š, r] redovito kroz desetljeća piše sufiksally *j*, što će pokazati tek odabrani primjeri:

Ta ženi se **bližje**, ukumi se, što dalje moreš. (AS 1845: 143)

[...] jer ćemo, oni vele, postati **jačji**, pa će nas se Austria bojati. (AS 1861c: 28)

[...] njimi se neda ni budi **najnižja** znanost ili umjetnost okrojiti. (AS 1867b: 10)

Nisi time zadovoljan, nego se dižeš na **višje**? Dobro. (AS 1870: 2)

[...] nedođeš-li u hram, još **gorje** po te, jer će se verovati da si u grehu i da nesmiš doći. (AS 1876: 10)

Sljedeći primjeri zbijeno pokazuju kako Starčević komparira jednosložne pridjevske tipove:

Poklon do crne zemlje, i još **dublji**. (AS 1876, II: 1)

Dakle, **bolje** da puk žive; nu samo da za nas i žive i radi. (AS 1879, II: 6)

Ta radnja može biti **duglja** ili **kratja**, **lakša** ili **težja**. (AS 1879, II: 93)

Komparativ od *dubok* (dub-ok-ø) redovito mu je *dublji*, od dvosložnoga *dobar* supletivno *bolji* (ne primjerice *boljši*), od *dug* redovito *duglji* (nije primjerice *dužji*), od *lak* i priloga *lahko* (*sic!*) redovito je *lakši* i *lakše* (nije primjerice *laglji* i *laglje*), iza [č] [ž] [š] [r] piše *j* kao u *težak* (teg-k-ø) – *težji*, *visok* (vis-ok-ø) – *višji* (nije *višlji*), ali prilog je redovito *više*:

A i bez ovoga, 800 for. u Zagrebu, vrediaše **više**, nego 2400 for. u Pešti. [...] Nisi time zadovoljan, nego se dižeš na **višje**? Dobro. (AS 1870: 2)

U saboru su s početka tri stranke: desnica (gironda), središte, (plaine), i berdjani, (montagne) na **višjih** klupah levice. Berdjanah je razmerna rukovet, desničarah je **više**, a središta je **više** neg onih obijuh stranakah skupa uzetih. (AS 1889: 29)

Sljedovi [č, ž] + [j] vladaju se malko drugačije. Tako prema *velik* redovito ima supletivno *većji* (ne *veći* ili *vekši*), ali komparativ od *rado* redovito je *radje* (nema *radie* ili *radje*):

³ Jednosložnim pridjevima smatrat ćemo i pridjeve sa sufiksima *-k-*, *-ek-*, *-ok-* poput *nizak*, *dalek*, *dubok*.

Jednom rečju: poslie glasovanja 5. kolovoza razšterkljaše se **većji** Austrianci tako, da biaše živa istina, što-no netko o njih u šali kaza: psi odoše štenci ostadoše. (AS 1870: 24)

Proletos kaživalo mi prijateljeh kako se Slavoserbi Turske, neznajući i nemogući **većje** zlo učiniti, bune, kako izmišljavaju boje i dobitja, [...] (AS 1876: III)

Kad Kerčelić kaže da je Rim **radje** gledao prelaz s obreda zapadna na iztočan, nego povratno, tu je nejasna istina. (AS 1876: 100)

Također mjestimice nailazimo na neobične komparative, tj. superlative poput ovoga od *prek*, sa sufiksom *-ij-*, što je u Starčevića *-i-* (intervokalno [j] ne bilježi), ako [ć] nije tipfeler:

[...] sada srećan tko može podmiriti **najprećiu**, nedvojbenu nuždu, [...] (AS 1879, II: 160)

U skupu pak koji nastaje fuzijom [st] + [j] Starčević redovito piše ⟨stj⟩,⁴ a ne primjerice ⟨stjj⟩, ili pak ⟨štjj⟩, ili pak ⟨štj⟩:

[...] odtuda, dospodo, biva, da su u saborih u kojih doista sede zastupnici naroda, **najžestje** prepirke upravo oko adrese. (AS 1866a: 3)

Najžestji biaše Briglević, prvi za njim g. Battagliarini. (AS 1870: 16)

[...] proti njoj i njima biau **najžestji** urotnici. (AS 1876: 42)

Sve to izrazito usložnjava moguće pretpostavke o realnu Starčeviću izgovoru sljedova o kojima je riječ, pogotovo kad se Starčevićevi tekstovi usporede sa saborskim transkriptima (v. Marković 2018), točnije rečeno – ozbiljno je pitanje u kojim je slučajevima Starčević izgovarao komparativno [j], a u kojima nije.⁵

Gramatike druge polovice 19. stoljeća očito se i same kolebaju u opisu i preporuci vladanja sufiksa *-j-*. Babukić je komparativ opisao opširno i detaljno (1854: 213–217): skup [st] postaje [šč] (*čvèrst* → *čvèrstji*, *žestok* → *žeštji*), *rad* dobiva *ii* ili *ji* (*radii* ili *radji*), kod završnih [ǰ, ć] običniji je komparativ bez [j] (*ridj* → *ridjji*, običnije *ridji*, *vruč* → *vručji*, običnije *vručí*, *sladak* → samo *sladji*, *kratak* → samo *kratji*), iza završnih palataliziranih [k, g, h s, z] u skladu s pravilima promjene glasova (1854: 17–21) dopušta ispadanje [j] (*jak* → *jačji* ili *jači*, *drag* → *dražji* ili *draži*, *suh* ili *sušji* → *suši*, *nizak* → *nižji* ili *niži*, kod *visok* → *višji* ili *viši*). Sam Babukić piše *širji* i *gorji* (1854: VII, 217). Mažuranić jasno kaže da »za prostimi mehkimí (č, ć, š, ž) može-se izpustiti *j*« pa dalje navodi primjere: *ridji*, *tudji*, *vručí* i *vručji*, *teži* i *težji*, *širi* i *širji* (1859: 52). Tkalčević ima samo *jači*, *bèrži*, *ridji*, *tudji*, *gori*, *vručí* (»premda se od *vruč* kaže i *vručji*«) (1873: 51). Zanimljivo, vratimo li se na početak stoljeća, Starčevićev stariji rođak, zemljak i učitelj Šime, tvrdokorni štokavac ikavac, u svojoj je *Ričoslovici* bez iznimke imao ovako, bez [j]: *veliki* – *vechi*, *visoki* – *vishi*, *zlocsesti* – *gori*, *jaki* – *jacsi*, *dragi* – *draxi*, *kratki* – *kratji*, *suhi* – *sushi*, *vruchi* – *vruchi*, *teski* – *texi* (1812: 42–43). Što se drugih govornika tiče, saborski dnevnicí (uzeli smo SD 1865–1867; 1872–1875) pokazuju da su brzopisci zapisali oblike *vručji*, *težji*, *bližji*, *gorji*, *širji*. Sad, kako je koji govornik doista izgovarao i jesu li brzopisci sve baš točno zabilježili – ne znamo.

Sve što zaključno možemo reći jest da je Starčević u dotičnim komparativima dosljedno pisao ⟨j⟩ i da to odudara od današnjega pisanja. Kako je izgovarao, nije lako pretpostaviti. U jednome je Starčević međutim blizak današnjemu jeziku, što s komparacijom ima posredne veze. To je glagol *voljeti* u značenju ‘više voljeti’, što se i danas opisuje u gramatikama (v. npr. Silić – Pranjković 2005: 341, s primjerima *Vole poginuti nego da ih zarobe*, *Volio bih da se posve raziđemo nego što se ovako svađamo*). Starčević ima ove žive primjere:

⁴ Prema konvenciji izlomljenim zagradama bilježimo zapis, grafijski oblik.

⁵ Isto se možemo pitati o instrumentalima singulara *i*-vrste poput *rečju*, *pomoćju*, *svemoćju*, *vlastju*, *krepostju*, *smionostju*, što je tema za neki drugi rad.

Oni bolje mogu znati, jer kroz čeli život gledaju običaje narodne, a meni rđdko ta sręća priskoęi; drago će mi jako biti; buduć da *volim da me moj i tuće nego tudjin opominje*. (AS 1845: 147)

S toga mi bi *volili* da stoji Austria uz slobodnu i srećnu Hrvatsku, nego da Austria propadne, bez da se Hrvatska pomogne. (AS 1870: 28)

III. Zaključimo troje. Prvo, dok smo u prethodnome radu (v. Marković 2018) uspjeli utvrditi pet izrazitih odlika jezika Ante Starčevića, onih koje su njegovim suvremenicima doista mogle biti *osebujne*, u ovome je »ulov« znatno siromašniji, tek za kauzalni veznik *za jer* (v. § II.3) možemo kazati da je vjerojatno bio ne samo izrazito neobičan suvremenicima nego je izrazito rijedak i u cjelini istraženoga korpusa Starčevićeva jezika.

Drugo, finalni i atributni veznik *za da* (§§ II.1–2), konstrukcija *za* + infinitiv (§ II.4), abesivni veznik *bez da* (§ II.5), adverbzativni i ekskluzivni veznik *van* (§ II.6) te čuvanje komparativnoga sufiks *-j-* za jednosložne pridjeve iza glasova [č, ž, š, r], barem u pismu, možda i u izgovoru (§ II.7) – nisu Starčevićeve osebujnosti, nego su jednostavno činjenice realnoga hrvatskoga književnoga jezika druge polovice 19. stoljeća.

Treće, činit će se nekomu suvišno, ali nije zgorega istaknuti: hrvatski književni jezik 19. stoljeća načelno je pogrešno omjeravati o današnji, osobito kad se to čini iz perspektive jezičnoga savjetništva, valja ga razumijevati iz njega sama i unutar njega sama. Da bismo to bili u stanju, valja ga najprvo temeljito filološki opisati. Ovaj rad malen je prilog tom opisu.

Citirana vrela i literatura

ARj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1880–1976. Knj. I–XXIII. Zagreb: JAZU.

AS 1845 = Ante Starčević. 1845. Nęšto o pirmskih običajih u Lici. *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, Zagreb, XI, 35 (30. VIII. 1845): 140; 36 (6. IX. 1845): 142–144; 37 (13. IX. 1845): 145–147. [Pod pseudonimom anagramom A. V. Rastevčić.]

AS 1850 [1852] = Ante Starčević. 1850 [1852]. Predgovor + Objašnjenja [uz »Razvod istrianski od god. 1325.«]. *Arkiv za povęstnicu jugoslavensku*, Zagreb, II (1852), 2: 227–231 + 268–275. [Predgovor je datiran 18. VII. 1850.]

AS 1851a = Ante Starčević. 1851. Kolo. Članci za literaturu, umietnost i narodni život. Urednik Andria Torkvat Brlić. Knjiga VIII. [Prikaz]. *Narodne novine*, Zagreb, XVII, 227 (3. X. 1851): 653–654. [Pod pseudonimom Σ.]

AS 1851b = Ante Starčević. 1851. Dubrovnik. Cviet narodnoga književstva. Svezak drugi, za godinu MDCCL, urednik Matia Ban [Prikaz]. *Narodne novine*, Zagreb, XVII, 230 (7. X. 1851): 661–662. [Pod pseudonimom Σ.]

AS 1851c = Ante Starčević. 1851. Odgovor na poslanicu A. T. Brlića. *Narodne novine*, Zagreb, XVII, 239 (17. X. 1851): 686–687; 242 (21. X. 1851): 694–695. [Pod pseudonimom Σ.]

AS 1851d = Ante Starčević. 1851. Poziv k pretplati na »hrvatsku rećoslovicu«. *Narodne novine*, Zagreb, XVII, 281 (6. XII. 1851), 802.

AS 1852a = Ante Starčević. 1852. [Odgovor *Sęrbskomu dnevniku*]. *Narodne novine*, Zagreb, XVIII, 189 (18. VIII. 1852): 511. [Anonimno, autorstvo objašnjeno u AS 1852b.]

AS 1852b = Ante Starčević. 1852. Odgovor Srbskome Dnevniku i beogradskim novinam. *Narodne novine*, Zagreb, XVIII, 224 (27. IX. 1852): 602–603.

AS 1853 = Ante Starčević. 1853. Prizor iz života. *Neven*, Zagreb, II, 44 (3. XI. 1853): 694–697; 45 (8. XI. 1853): 711–717.

AS 1854 = Ante Starčević. 1854. Izjavljenje. *Književna priloga k »Nevenu«*, Zagreb, III, 4 (13. VII. 1854), XXXIV–XXXVI. [Datirano 16. VI. 1854.]

AS 1860 = Ante Starčević. 1860. Zajednica. *Pozor*, Zagreb, I, 33 (8. XI. 1860), 67–68.

AS 1861a [1862] = Ante Starčević. 1861 [1862]. [Govor u Hrvatskome saboru 15. V. 1861]. *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1861*: 92–93. Zagreb: Brzotiskom Antuna Jakića.

AS 1861b [1893] = Ante Starčević. 1861 [1893]. Govor izrećen u hrvatskom saboru dne 15. svibnja 1861. *Djela Dra. Ante Starčevića*, knj. I, *Govori*: 7–8. Zagreb: Tiskara Antuna Scholza. [Pretisak 1995. Zagreb: Inačica.]

AS 1861c = Ante Starčević. 1861. *Govor, što ga je u sednici sabora hrvatskoga, na 26. lipnja 1861. o odnošenju Hrvatske naprama Ungarii izustio Dr. Antun Starčević, poklisar kot. Grobnićko-Hreljinskoga*. Zagreb: Narodna tiskarnica Dra. Ljudevita Gaja.

- AS 1861d [1862] = Ante Starčević. 1861 [1862]. [Govor u Hrvatskome saboru 26. VI. 1861]. *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1861*: 276–383. Zagreb: Brzotiskom Antuna Jakića.
- AS 1866a = Ante Starčević. 1866. *Govor, što ga je izustio dr. Antun Starčević, zastupnik III. kotara grada Zagreba, u sednici sabora hrvatskoga, na 27. sečnja 1866*. Zagreb: Tiskom Dragutina Albrechta.
- AS 1866b [1867] = Ante Starčević. 1866 [1867]. [Govor u Hrvatskome saboru 27. I. 1866]. *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije godine 1865/7*: 142–147. Zagreb: Brzotiskom Antuna Jakića.
- AS 1866c [1893] = Ante Starčević. 1866 [1893]. Govor izrečen u hrvatskom saboru dne 27. sečnja 1866. *Djela Dra. Ante Starčevića*, knj. I, *Govori*: 54–71. Zagreb: Tiskara Antuna Scholza. [Pretisak 1995. Zagreb: Inačica.]
- AS 1867a = Ante Starčević. 1867. Stekliš i prostodušnik. *Zvekan*, Zagreb, I, 18 (1. X. 1867): 98–102; 19 (15. X. 1867): 110–113; 20 (1. XI. 1867): 118–122. [Anonimno, samostalno objavljeno kao *Bi-li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu?* = AS 1867b.]
- AS 1867b = Ante Starčević. 1867. *Bi-li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu? Dva razgovora (Iz Zvekana.)* Zagreb: Tiskom Dragutina Bokana.
- AS 1867c [1894] = Ante Starčević. 1867 [1894]. *Bi-li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu? Dva razgovora. Djela Dra. Ante Starčevića*, knj. III, *Znanstveno-političke razprave*: 3–47. Zagreb: Tiskara Antuna Scholza. [Pretisak 1995. Zagreb: Inačica.]
- AS 1867d = Ante Starčević. 1867. Oklad. *Zvekan*, Zagreb, I, 20 (1. XI. 1867): 122–124. [Anonimno, poslije »Uvod« u *Pisma Magjarolacah* = AS 1879.]
- AS 1870 = Ante Starčević. 1870. *Nekolike uspomene*. Zagreb: Tisak narodne tiskare.
- AS 1871a = Ante Starčević. 1871. Jezik i pismo Hervatah. *Hrvatska*, Zagreb, I, 1 (1. I. 1871): 1–2.
- AS 1871b = Ante Starčević. 1871. [Govor u Krapinskim Toplicama 20. V. 1871]. *Hrvatska*, Zagreb, I, 22 (28. V. 1871): 2–3.
- AS 1876 = Ante Starčević. 1876. *Pasmina slavoserbska po Hrvatskoj*. Zagreb: Tisak Lav. Hartmana i družbe.
- AS 1878 = Ante Starčević. 1878. *Govor o adresi većine i nacert adrese posebne od Dra A. Starčevića poklisara kraljevičkoga*. Zagreb: Slova Dioničke tiskare.
- AS 1879 = Ante Starčević. 1879. *Pisma Magjarolacah*. Del I–II. Sušak: Tiskom i nakladom Primorske tiskare. [Pretisak 1995. Zagreb: Inačica.]
- AS 1881a [1893] = Ante Starčević. 1881 [1893]. Govor izrečen u hrvatskom saboru 8. srpnja 1881. *Djela Dra. Ante Starčevića*, knj. I, *Govori*: 172–180. Zagreb: Tiskara Antuna Scholza. [Pretisak 1995. Zagreb: Inačica.]
- AS 1888 = Ante Starčević. 1888. *Govor o zakonskoj osnovi zadrugah Dr. A. Starčevića zastupnika naroda u saborskoj sednici od 20. studenoga 1888*. Zagreb: Tiskara Scholz i Kralja.
- AS 1889 = Ante Starčević. 1889. *Ustavi Francezke*. Zagreb: Tiskara Scholz i Kralj. [Pretisak 1995. Zagreb: Inačica.]
- AS 1890 = Ante Starčević. 1890. *Govori Dr. Ante Starčevića i grofa Khuen-Hedervarija u sjednici saborskoj od 18. studena 1890. o komasaciji*. Preštampano iz »Hrvatske«. Zagreb: Tiskara Scholz i Kralja (A. Scholz).
- Babukić, Vjekoslav [Věkoslav]. 1854. *Ilirska slovnica*. Zagreb: Bězotiskom nar. tiskarnice Dra. Ljudevit Gaja.
- Bratulić, Josip. 1995. Ante Starčević. U: Ante Starčević. 1995. *Djela Dra. Ante Starčevića*, knj. III, *Znanstveno-političke razprave* [Pretisak]: 469–484. Zagreb: Inačica.
- HJS 1999 = *Hrvatski jezični savjetnik*. 1999. Ur. Lana Hudeček – Milica Mihaljević – Luka Vukojević. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Pergamena – Školska knjiga.
- Jelčić, Dubravko. 1995. Predgovor + Kronologija života Ante Starčevića. U: Ante Starčević. 1995. *Književna djela* [Stoljeća hrvatske književnosti]: 1–36. Zagreb: Matica hrvatska.
- Jurišić, Blaž. 1943. Pogovor. U: Ante Starčević. 1945. *Izabrani spisi*: 515–558. Zagreb: Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda.
- Maretić, Tomo. 1899. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch).
- Maretić, Tomo. 1924. *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom: Dopuna Broz-Ivekovićevu »Rječniku hrvatskoga jezika«*. Znanstvena djela za opću naobrazbu. Knj. VI. Zagreb: JAZU.
- Maretić, Tomo. 1931. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Drugo popravljeno izdanje. Zagreb: Obnova.
- Marković, Ivan. 2018. Bilješke o jeziku Ante Starčevića. Rukopis predan časopisu *Filologija*, str. 1–24.
- Mažuranić, Antun. 1859. *Slovnica Hěrvatska: Za gimnazije i realne škole*. Dio I. *Rěčoslovje*. Zagreb. Troškom spisateljjevim.
- Musić, August. 1900. Rečenice s konjunkcijom »da« u hrvatskom jeziku. *Rad JAZU*, Zagreb, 142: 1–125.
- Rožić, Vatroslav. 1913. *Barbarizmi u hrvatskom jeziku*. Treće izdanje. Zagreb: Tisak i naklada L. Hartmana (St. Kugli).

- SD 1861 [1862] = *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1861*. Zagreb: Brzotiskom Antuna Jakića.
- SD 1865–1867 = *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije godine 1865/7*. Zagreb: Brzotiskom Antuna Jakića.
- SD 1868–1871 = *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu godine 1868.–1871*. Zagreb: Tiskara »Narodnih novina«.
- SD 1872–1875 = *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije god. 1872/5*. Svezak I. Zagreb: Tiskara Lav. Hartmana i družbe.
- SD 1878–1881 [1903] = *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije god. 1878–1881*. Dio I. Zagreb: Tisak Kr. zemaljske tiskare.
- SD 1884–1887 = *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije godina 1884–1887*. Svezak I. Zagreb: Tiskarski zavod »Narodnih novinah«.
- Silić, Josip – Ivo Pranjković. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Starčević, Šime [Shíme Starceovich]. 1812. *Nòvâ ricsôslovica ilirická*. Trst: Slovima Gaspara Weis.
- Veber [Weber], Adolfo. 1859. *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*. Beč: C. k. naklada školskih knjiga.
- Veber, Adolfo. 1873. *Slovnica hèrvatska za srednja učilišta*. Beč: Troškom spisateljevim.

More notes on Ante Starčević's language

Abstract

The paper is a continuation of our preoccupation with the language of Croatian politician and author Ante Starčević (1823–1896). Its material, method and the title follow the previous paper on the subject (cf. Marković 2018). In the paper several notable, recurring features of Starčević's language are analyzed, namely those which Starčević's contemporaries could have find to be peculiar. These are (1) the final and attributive conjunction *za da* '(lit.) for to, for that', (2) the final structure *za* 'for' + infinitive, (3) the abessive conjunction *bez da* '(lit.) without to, without that', (4) the adversative and exclusive conjunction *van* 'out', (5) the comparative suffix *-j-* for monosyllabic adjectives and adverbs. What unexpectedly turned out to be possible Starčević's idiosyncratic trait is the causal conjunction *za jer* '(lit.) for because'.

Ključne riječi: hrvatski jezik, 19. stoljeće, sintaksa, veznici, komparacija pridjeva, Ante Starčević

Key words: Croatian, 19th century, syntax, conjunctions, gradation of adjectives, Ante Starčević